

УДК 338.124.4:338.2

JEL P50, H12, F63

DOI 10.32782/2786-765X/2023-1-13

Кацицка Г.кандидат політичних наук,
науково-педагогічний працівник*Вища школа суспільно-економічних відносин (м. Пшеворськ, Польща)*ORCID: <https://orcid.org/0009-0000-1091-4509>**Намлієв Є.**кандидат економічних наук, доцент, керівник
ТОВ «Агентство сертифікації та акредитації
«Стандарт-Експерт» (Україна)ORCID: <https://orcid.org/0009-0008-3813-9717>

КРИЗОВІ ЯВИЩА ЯК ОСНОВА ВИНИКНЕННЯ ДЕСТАБІЛІЗАЦІЙНИХ ПРОЦЕСІВ В ЕКОНОМІЦІ: АКТУАЛЬНІСТЬ ТЕОРІЙ ТА РОЗВИТОК КРИЗИСОЛОГІЧНИХ ДОСЛІДЖЕНЬ

У статті розглянуто кризові явища та їх вплив на економіку через дестабілізаційні процеси, які відбуваються в соціально-економічній системі на різних рівнях її ієрархії (макро-, мезо- або мікрорівні). Досліджено генезис поняття «криза» та її соціально-економічну суть. Визначено необхідність проведення аналізу теорій кризових явищ і розвитку кризисологічних досліджень (кризисології) з метою обґрунтування актуальності і важливості їх застосування для підтримання стійкості економіки і запобігання її коливанням в умовах настання кризи, а також розробки методики формування ефективної системи антикризового управління, як основного елементу стратегії протистояння кризам та їх профілактики. Обґрунтовано важливість провадження наукових досліджень кризи в рамках економічних процесів, які визначають сучасний стан світової економіки і тенденції її розвитку. Проаналізовано на підставі наукових поглядів вчених основні підходи і концепції в історичному аспекті до визначення причин, умов та наслідків економічних криз, застосування можливих антикризових заходів для їх урегулювання. Виокремлено характеристики і загальні тенденції формування кризових явищ в економічних системах на підставі конкретних прикладів протікання глобальних економічних криз. Надано авторське визначення категорії «кризові явища в економіці».

Ключові слова: ринкова економіка, економічна система, підприємницький сектор, кризові явища, криза, дестабілізація економіки, кризисологічні дослідження, розвиток, регулювання, антикризове управління.

Постановка проблеми. Механізми функціонування та умови розвитку ринкової економіки зумовлюють не тільки можливість, а й неминучість виникнення кризових явищ, які можуть чинити серйозний негативний вплив на економічну активність основного її елемента – підприємницького сектора, що багато в чому обумовлено недостатнім застосуванням ефективних інструментів антикризового управління.

Особливості антикризового управління пов'язані з необхідністю вжиття заходів щодо запобігання кризам, а також розробки ефективних стратегій та механізмів для їх подолання. Проте, недостатнє розуміння соціально-економічної сутності криз та їхнього впливу на виникнення дестабілізаційних процесів в економіці обмежує ефективність антикризового управління, здатного забезпечити основу для формування стійкої та адаптивної соціально-економічної системи на різних рівнях її ієрархії (макро-, мезо- чи мікрорівні).

Аналіз останніх досліджень і публікацій з вивчення окреслених питань, зазначених вище, дозволяє визначити широкоаспектність наукових точок зору з обґрунтування природи та причин економічної кризи, вирішення проблеми виникнення кризових явищ в економіці, усунення негативних наслідків дестабілізаційних процесів, спричинених їхньою дією, та стверджувати про глобальний підхід в масштабах світової науки до формування дієвої антикризової політики. Поряд з провідними вченими, які зробили важливий внесок з дослідження проблеми, такими як Дж.М. Кейнс, П. Кругман, Р. Шиллер, М. Кондратьєв, Х. Мінські, Д. Сакс, Б. Бернанке, К. Райнхарт, К. Рогов, Т. Фрідман, Ф. Хайек, Х. Мінцберг, П. Самуельсон, Й. Шумпетер та інші, висвітленням зазначених питань займалися Собкевич О.В., Шевченко А.В., Русан В.М., Мазнев Г.Є., Заїка С.О., Грідін О.В., Висоцька М.П. та ряд інших науковців. Водночас, незважаючи на значну кількість

наукових праць, присвячених теоретичним аспектам виникнення криз та подолання їх наслідків в економіці, недостатньо висвітленими є питання проведення аналізу теорій кризових явищ і розвитку кризисологічних досліджень, що не дозволяє повною мірою впроваджувати ефективну систему антикризового управління і, таким чином, актуалізує їх дослідження.

Мета. У зв'язку з цим виникла необхідність проведення аналізу теорій кризових явищ і розвитку методологічних аспектів кризисологічних досліджень, на яких ми зупинимось в цій роботі з метою обґрунтування актуальності та важливості застосування цих теорій та досліджень для визначення причин виникнення та наслідків кризових ситуацій, розробки методики формування ефективної системи антикризового управління, як основного елементу стратегії протистояння кризам та їх профілактики.

Виклад основного матеріалу дослідження. Кризові явища в економіці можуть бути визначені як критичні стани економічного розвитку, які можуть істотно підірвати економічну стабільність та ефективність функціонування соціально-економічної системи. Вони можуть проявлятися у вигляді економічної рецесії, фінансової кризи, дефіциту бюджету, гіперінфляції, масового безробіття та інших подібних явищ.

Процес виникнення кризи зазвичай складний і багатогранний. Він може бути пов'язаний з низкою факторів, включаючи економічні (наприклад, неефективне управління, брак інвестицій, обмежений доступ до кредитів), соціальні (наприклад, соціальна несправедливість, рівень освіти населення, нерівність доходів), політичні (наприклад, політична нестабільність, корупція) та міжнародні фактори (наприклад, міжнародні конфлікти, зміни у міжнародній торгівлі, глобальні фінансові кризи).

Як уже згадувалося раніше, кризові явища мають різноманітні форми та прояви в економіці, включаючи економічні, соціальні та політичні кризи. Це означає, що кризи можуть спричинити багатошарові та багатофакторні наслідки, що наголошує на необхідності застосування ефективних методів управління та стратегій для подолання цих кризових ситуацій.

Однак, перед тим, як обговорювати стратегії антикризового управління, важливо розуміти причини та механізми, що лежать в основі виникнення кризових явищ в економіці.

У контексті вивчення кризових явищ в економіці центральною категорією виступає

поняття «криза». Це ключовий елемент аналізу, оскільки криза є критичною точкою, в якій проявляються і концентруються не тільки негативні економічні ситуації, а й відображаються загальні тенденції в економіці. Зокрема, це можуть бути такі критичні ситуації, як економічна рецесія, дефляція, інфляція або фінансова криза, а також тенденції, пов'язані з розподілом доходів і багатства в суспільстві, структурними змінами в економіці та динамікою економічних циклів. Кризові ситуації та тенденції, що виявляються в процесі кризи, можуть мати довгострокові наслідки для економіки, а їхній аналіз дозволяє краще зрозуміти природу криз та способи їх подолання. Іншими словами, криза слугує важливим індикатором і міткою, що позначає період або стан, коли відбуваються значні негативні зміни, і важливо її вивчати, щоб зрозуміти, як вона виникає й розвивається, які чинники її спричиняють і як на неї реагувати.

Досліджуючи генезис поняття «криза», можемо відзначити, що воно має подвійну природу. Так, у перекладі з давньогрецької мови «κρίση» означає «вирішення, поворотний шлях або вихід (результат)», а в китайській мові слово криза складається з двох ієрогліфів «危机», де кожен з них означає «небезпека» та «можливість». Таким чином, проявляється як негативна, так і позитивна сторона – наявність ризику (шкоди) та можливості (рішення).

У ході кризисологічних досліджень нашим завданням є вивчення кризи в контексті її впливу на функціонування економічної системи та її суб'єктів у підприємницькому секторі економіки. Виходячи з цього завдання, криза розглядатиметься в рамках економічних процесів.

Кризи є важливим аспектом вивчення економіки, оскільки вони впливають на динаміку економічного розвитку та можуть призвести до серйозних соціально-економічних наслідків. Саме тому, в умовах ринкової економіки, що характеризується динамічністю, різноманітністю та невизначеністю зовнішнього середовища, актуальність вивчення теорій економічної кризи, кризових явищ та розвитку кризисологічних досліджень стає дедалі очевиднішою. Ключовий фактор, що зумовлює цю актуальність, – зростання рівня економічних ризиків, пов'язаних із функціонуванням та розвитком підприємств на мікрорівні та підприємницького сектора (регіону, держави) на мезо- та макрорівні в умовах сучасної економіки.

Також важливо розуміти, що за певних обставин кризові явища можна розглядати як

переломний момент розвитку підприємств реального сектору економіки, у проміжку дії якого створюється простір «для побудови нової моделі економічного зростання, заснованої на оптимізації використання ресурсного, виробничого, науково-технологічного потенціалу галузей реального сектору, а також структурних змінах та інноваціях, які мають стати невід'ємною часткою виробничих процесів» [1, с. 30].

Необхідно підкреслити, що економічні кризи, які виникають на різних рівнях – від окремих підприємств до макроекономічного, справляють істотний вплив на економічну діяльність і вимагають особливої уваги з боку науки.

З точки зору глобальної динаміки економіки, актуальність теорій, кризисологічних досліджень продовжує посилюватися. Це пов'язано з низкою ключових чинників, які визначають сучасний стан світової економіки та тенденції її розвитку.

По-перше, ринкова економіка, будучи основою економічної системи більшості країн світу, зазнає значних коливань, зумовлених внутрішніми та зовнішніми факторами [2]. Динамічність і нестійкість ринків роблять їх схильними до різних економічних шоків, що актуалізує необхідність проведення кризисологічних досліджень [3].

По-друге, процеси глобалізації та інтеграції в економіці посилюють зв'язність економічних систем різних країн. В результаті економічні кризи в одній країні часто мають «доміно-ефект», викликаючи ланцюгові реакції в інших країнах. Це наголошує на необхідності проведення міжнародних кризисологічних досліджень, які можуть допомогти запобігти або мінімізувати негативні ефекти економічних криз на глобальному рівні [4].

По-третє, в умовах постійно мінливого економічного оточення і зростаючої складності економічних процесів, актуальність кризисологічних досліджень полягає в необхідності розробки та реалізації ефективних антикризових заходів. Кризисологія надає необхідні інструменти для аналізу, прогнозування та управління економічними кризами, що дозволяє знизити ризики і мінімізувати втрати від них [5].

Таким чином, враховуючи нестабільність і невизначеність у світовій економіці, актуальність кризисологічних досліджень незаперечна. Кризи є складовою економічного життя, і їх своєчасне прогнозування та ефективне подолання – один із ключових напрямів економічної науки та практики. Тому розвиток кризисології в рамках наукових досліджень стає все більш важливим аспектом для збереження сталого розвитку економіки та запобігання негативним наслідкам майбутніх потенційних криз.

Також слід згадати, що кризисологічні дослідження не обмежуються лише вивченням минулих та поточних криз. Вони також спрямовані на виявлення нових потенційних загроз та ризиків, пов'язаних із новими економічними умовами та тенденціями. Це включає в себе такі фактори, як технологічні зміни, глобальні кліматичні зміни, зміни в соціальній структурі та демографії, які можуть мати значний вплив на економіку [6].

Отже, кризисологічні дослідження відіграють критичну роль у підтримці стійкості економіки та запобіганні її коливань. Дослідження в цій галузі допомагають вченим, політикам та практикам краще зрозуміти природу економічних криз та розробити ефективніші стратегії їх подолання.

Важливо відзначити, що кризи не виникають раптово, вони розвиваються протягом певного часу, і часто існують передвісники або «попереджувальні сигнали», які можуть вказати на можливе виникнення кризи. Це можуть бути різні економічні показники, такі як зниження темпів економічного зростання, збільшення інфляції, погіршення балансу платежів, збільшення боргового навантаження та інші. Ключовим аспектом в управлінні кризою є можливість її прогнозування та ідентифікації на ранніх стадіях, що дозволяє вжити відповідних заходів для мінімізації її негативних наслідків.

З точки зору макроекономіки, кризи часто пов'язані з циклічністю економічного розвитку. Як зазначає Микола Кондратьєв, основоположник теорії довгих циклів (або хвиль) [7, с. 5], економічні цикли (50-60 років), що включають періоди буму та спаду, є невід'ємною частиною економічної динаміки. Ці цикли, згідно з М. Кондратьєвим, пояснюють періоди економічних криз, що повторюються, і припускають, що дестабілізація в економіці має циклічну природу [8]. Важливо відмітити, що не всі економічні цикли призводять до криз. Деякі цикли можуть відбуватися без значних економічних потрясінь, якщо вживаються ефективні заходи економічної політики.

З іншого боку, кризи також можуть бути викликані структурними дисбалансами в економіці. Наприклад, занадто велика залежність від певних секторів економіки чи експорту певних товарів може збільшити вразливість економіки до зовнішніх шоків. Це наголошує на важливості різноманітності в економіці, яка може допомогти пом'якшити ефекти економічних криз, зміцнюючи стійкість економічної системи загалом.

У той же час, кризи можуть бути викликані і системними факторами, такими як недоліки

економічного регулювання або нестабільність фінансової системи. Як зазначає Хайман Мінські [9], фінансові кризи часто є результатом періодів фінансової ейфорії, коли активи переоцінюються, а потім настає період болісного коригування. Розглядаючи капіталістичну систему економічних відносин, автор зазначав про її недосконалість по відношенню до фінансового сектору: «фінансова нестабільність представляє собою глибоко укорінену характеристику капіталістичної економіки з хитромудрою фінансовою системою» [10, с. 437]. Тобто, на його думку, фінансові кризи та дестабілізація є неминучими в умовах капіталістичної економіки через підвищений ризик та непередбачуваність, пов'язаних з ринковою економікою та фінансовою системою. Ці постулати лягли в основу теорії фінансових криз, яку згодом назвали «гіпотезою нестабільності Мінські». Відповідно до його теорії, економічна нестабільність відбувається, коли фінансова система стає надмірно оптимістичною, що призводить до економічних «бульбашок», які зрештою лопаються, викликаючи кризу.

У свою чергу Бен Бернанке, колишній голова Федеральної резервної системи США, у своїх роботах [11] акцентував увагу на значенні політики центральних банків та фінансового регулювання для запобігання та подолання криз. Він наголошує, що важливим інструментом антикризової політики є контроль за грошовою масою та кредитним важелем.

На думку Б. Бернанке, центральні банки відіграють критичну роль у стабілізації економіки та запобіганні кризовим ситуаціям, особливо через використання інструментів монетарної політики. Зокрема, контроль над грошовою масою дозволяє впливати на рівень інфляції та кредитування в економіці, що, у свою чергу, може допомогти пом'якшити волатильність ринку та знизити ризик фінансової кризи.

Крім того, Бернанке стверджував, що кредитний важіль, або використання позикового капіталу для збільшення потенційної прибутковості інвестицій, може мати значний вплив на стабільність фінансової системи. Контроль за кредитним важелем може допомогти зменшити надмірну ризиковану поведінку, пом'якшити волатильність кредитних циклів та загалом посилити стійкість економічної системи.

Таким чином, ідеї Б. Бернанке про роль центральних банків, грошової маси та кредитного важеля у запобіганні та подоланні криз являють собою важливу частину академічного дискурсу з цієї теми. Його підходи та висновки залишаються актуальними для сучасних

досліджень у галузі антикризової політики та можуть бути основою для розробки нових стратегій та методів регулювання.

Розглядаючи кризові явища в країнах, що розвиваються, і роль глобального фінансового регулятора у можливості їх подолання через надання фінансової допомоги, Джеффри Сакс порівнює Міжнародний валютний фонд (МВФ) з «головним у світі фінансовим доктором», до якого відправляли пацієнтів (бідні країни). Таким чином, проводячи метафоричне порівняння сучасної економіки розвитку з медициною XVIII століття, де лікарі застосовували методи, такі як використання п'явок, які не завжди приносили бажані результати та могли призводити до смертельних наслідків пацієнтів, автор асоціює цю ситуацію з діяльністю МВФ щодо бідних країн.

Д. Сакс стверджує, що МВФ часто вимагав від бідних країн проводити жорстку економію, навіть якщо вони вже перебували у вкрай несприятливому становищі. Економічні заходи, що проповідуються МВФ, часто призводили до соціальних заворушень, переворотів та зниження якості державних послуг. Автор зазначає, що у минулому МВФ відносив невдачу до слабкості та некомпетентності урядів відповідних країн. Проте, в даний час (*на момент публікації праці у 2005 році. – Уточнення автора*) МВФ почав змінювати свій підхід та шукати ефективніші рецепти для бідних країн. Це свідчить про поступову зміну підходу організації до економічного розвитку та визнання необхідності перегляду застосовуваних стратегій.

Критикуючи «стандартні економічні інструменти» того часу, які «на всі випадки життя придатні», він відмічає «...потребу в нових знаряддях і процедурах, без яких бідним і країнам, що перебувають у кризі, не вибратися зі своїх труднощів», вказуючи на необхідність впровадження нового методу «клінічної економіки», який підкреслює аналогію між гарною економікою розвитку та якісною клінічною медициною [12, с. 96–97].

З огляду на все вищесказане, можна з упевненістю заявити, що кризові явища відіграють ключову роль у виникненні дестабілізаційних процесів в економіці. Крім того, слід зазначити, що наслідки економічних криз можуть бути вкрай руйнівними. З цією позицією згодні багато вчених, які досліджували процеси формування криз та дестабілізації функціонування економічних систем, а також антикризових заходів щодо їх врегулювання.

Так, наприклад, Кармен Райнхарт і Кеннет Рогов вважають, що більшість криз призводить до суттєвого скорочення економічного

зростання, збільшення безробіття, скорочення інвестицій та збільшення державного боргу. У деяких випадках, особливо в країнах, що розвиваються, економічні кризи можуть призвести до глибоких соціальних і політичних змін [13].

Слід зазначити, що економічні кризи не є рідкісними чи непередбачуваними подіями. Насправді, вони є важливою частиною економічної динаміки і мають глибоке коріння в структурі економічних систем. Як вказує Джон Мейнард Кейнс, економічні кризи є результатом недосконалостей ринкової економіки і можуть виникати через численні фактори, включаючи надвиробництво, недостатній попит, спекулятивні бульбашки та інше [14].

З іншого боку, економічні кризи також можуть бути викликані зовнішніми шоками, такими як раптові зміни в цінах на сировину, військові конфлікти або глобальні пандемії. Як показують дослідження Дані Родріка, навіть найстабільніші та найрозвиненіші економіки не застраховані від цих зовнішніх загроз, що робить антикризове управління важливим завданням для всіх країн [15].

У контексті мікроекономіки, кризи можуть виникати внаслідок проблем на рівні окремих підприємств або галузей. Це може включати недостатнє управління, відсутність інновацій, проблеми з якістю продукції або послуг, а також нездатність адаптуватися до ринку, що змінюється, або технологій. Тут ключовим фактором є здатність підприємства чи галузі до змін та інновацій, що часто визначає їхню здатність пережити кризу [16].

Як наголосив Пітер Друкер, однією з ключових функцій управління є прийняття рішень в умовах невизначеності та ризику. У цьому контексті, управління кризою стає ключовим компонентом ефективного управління в цілому [17].

Оскільки основний акцент у цій праці робиться на вивчення кризових явищ в економіці як основи для виникнення дестабілізаційних процесів, важливо доповнити до вищевикладеного необхідність використання динамічного та гнучкого підходу до управління, який здатний адаптуватися до змінних умов і реагувати на кризи. Саме кризи оголюють слабкі сторони економічної системи і тим самим дозволяють звернути увагу на необхідність змін. Цей погляд підтримують такі авторитетні вчені, як Хенрі Мінцберг та Джон Коттер.

Хенрі Мінцберг стверджує, що динамічність та гнучкість управління відіграють ключову роль в адаптації організацій до кризових ситуацій. Згідно з його концепцією, ефективність управління в умовах невизначеності та кризи залежить від здатності менеджера

приймати нестандартні рішення та адаптувати управлінські стратегії до змінних умов. Він також стверджує, що організації мають бути готові до непередбачених змін та мати стратегію для реагування на них [18].

Джон Коттер підтримує цю ідею, стверджуючи, що управлінське лідерство необхідне для ефективного подолання кризи. Згідно з Дж. Коттером, кризи можуть бути подолані лише за наявності сильного лідерства, здатного мотивувати та спрямовувати співробітників в умовах невизначеності та страху. Він стверджує, що саме під час криз лідерство відіграє особливу роль, оскільки воно включає не лише вирішення проблем, а й формування нової візії та стратегії для майбутнього [19].

Загалом, Х. Мінцберг та Дж. Коттер наголошують, що кризи є важливим фактором в управлінні організаціями та економікою загалом. Вони відкривають можливості для реформ та перетворень, за умови, що є ефективні стратегії управління та лідерства для подолання криз та використання їх як можливості для розвитку.

Також у роботах Томаса Куна [20], який заклав основи теорії наукових революцій, аналізуються структурні зрушення, які можуть спричинити дестабілізацію в економічній сфері. Т. Кун розглядає процеси, що відбуваються у науковому знанні, як послідовність нормальної науки та наукових революцій. Згідно з Т. Куном, у періоди «нормальної науки» дослідники працюють в рамках однієї парадигми, тобто загальноприйнятого набору теорій та методів. Однак з часом у рамках цієї парадигми накопичуються аномалії, тобто факти чи явища, які не можуть бути пояснені існуючою парадигмою. Це веде до наукової кризовості, коли стара парадигма вже не може пояснити аномалії, що накопичилися, і виникає необхідність у пошуку нової парадигми. Ця ідея Т. Куна може бути застосована і до економіки. В економічній сфері аномалії можуть виявлятися у вигляді економічних криз, які ставлять під сумнів ефективність існуючих моделей управління та економічних теорій. Такі кризи можуть сприяти структурним зрушенням в економічному просторі, викликаючи переосмислення та зміну управлінських практик та економічних теорій. У такому контексті, економічні кризи можна розглядати як каталізатори структурних зрушень в економіці. Вони викликають глибокі зміни в економічному просторі та моделях управління, тим самим відкриваючи шлях для розвитку нових підходів та стратегій, адаптованих до нових умов. Саме кризи, як аномалії в економічній

сфері, стають двигунами розвитку та прогресу в управлінні та економіці загалом.

Важливі внески до розуміння криз внесли й інші вчені. Наприклад, Ноам Чомскі висунув поняття «виробничої кризи» у своїй роботі 1999 [21]. Він стверджував, що виробнича криза може виникнути в результаті нерівномірного розвитку різних аспектів економіки, і, зокрема, коли існуючі моделі виробництва стають неефективними і не можуть забезпечити стабільний та стійкий економічний розвиток. На думку Н. Чомскі, виробнича криза є станом економіки, коли поточні технології та методи виробництва вже не можуть забезпечити задоволення зростаючих потреб суспільства, що веде до загального зниження економічної ефективності та стійкості. Рішенням виробничої кризи, згідно з його авторською ідеєю, є радикальна зміна виробничих методів та технологій. Він наголошує, що для ефективного подолання виробничої кризи необхідне ухвалення новаторських рішень, включаючи переосмислення та переоцінку існуючих моделей виробництва. Таким чином, розуміння виробничої кризи та її подолання є важливою частиною антикризового управління. Погляди Н. Чомскі збагачують наше розуміння кризових ситуацій в економіці та показують необхідність гнучкості та адаптації в управлінні економікою.

Важливо відзначити дослідження Томаса Фрідмана [22], який запропонував теорію «плоского світу», де глобалізація та технологічний прогрес прискорюють виникнення та розповсюдження економічних криз, що робить важливим розвиток ефективних антикризових стратегій.

Т. Фрідман аналізує взаємозв'язки між глобалізацією, технологічним прогресом та економічними кризами, стверджуючи, що глобалізація та технологічний прогрес ведуть до більш інтенсивного та швидкого поширення криз на світову економіку. Він пропонує розглянути економічні кризи як глобальні явища, які потребують комплексного та міжнародного підходу до вирішення. Це робить необхідним розробку та впровадження ефективних антикризових стратегій, які можуть впоратися з глобальними економічними шоками та допомогти у відновленні після криз.

Всі ці погляди підкреслюють складність та багатогранність кризових явищ в економіці та необхідність комплексного та глибокого підходу до їх вивчення та управління. Важливість цього твердження має відображення у дослідженнях класика Карла Маркса, який у своїй книзі «Капітал» [23], дійсно провів детальний аналіз економічних криз

у контексті капіталістичної системи. Він представив кризи як неминучі та важливі елементи капіталістичного процесу, що виникають через внутрішні протиріччя капіталістичного суспільства.

К. Маркс аргументував, що капіталізм характеризується циклічними економічними кризами, викликаними надвиробництвом і невідповідністю між виробництвом і споживанням. На його думку, на процес накопичення капіталу та виробництва товарів негативно впливає невідповідність між зарплатами працівників та вартістю вироблених товарів, що зрештою призводить до надвиробництва та економічних криз. Ці кризи, за Марксом, є не просто випадковими збоями системи, але важливими і невід'ємними аспектами самого капіталізму, вони викликані фундаментальними протиріччями системи.

Такий погляд на економічні кризи підкреслює важливість їхнього глибокого розуміння, а не лише поверхового розгляду їхніх симптомів. Це означає, що для ефективного антикризового управління необхідно не просто справлятися з безпосередніми наслідками кризи, а й звертати увагу на її кореневі причини.

Так, якщо кризи викликані фундаментальними протиріччями в капіталістичному суспільстві, то ефективні антикризові заходи повинні враховувати ці протиріччя та прагнути їх усунення чи мінімізації. Це може включати такі заходи, як регулювання процесу виробництва, більш справедливий розподіл багатства і стимулювання споживання, щоб врівноважити процес виробництва і запобігти надвиробництву.

Подібна перспектива корисна для розуміння коренів кризових явищ та розробки ефективних антикризових заходів, здатних впоратися не лише з наслідками кризи, а й з її причинами.

У своїх дослідженнях Йозеф Шумпетер спирається на теорію «творчого (креативного) руйнування» [24], в якій він заклав смисл, що економічні кризи є неминучими і навіть необхідні в капіталістичній системі, а наступні фази відновлення є рушійною силою інноваційного розвитку та прогресу. Й. Шумпетер охарактеризував руйнування як нововведення у виробничому процесі, що збільшує продуктивність, описуючи його як «...процес промислової мутації, яка безперервно революціонує економічну структуру зсередини, постійно руйнуючи старе, постійно створюючи нове» (англ. «Steel illustrate the same process of industrial mutation – if I may use that biological term – that incessantly revolutionizes the economic structure from within, incessantly

destroying the old one, incessantly creating a new one») [24, с. 83]. Кризи, з цього погляду, виступають як механізм, що стимулює зростання та розвиток економіки. Таким чином, розуміння кризових явищ в економіці та вміння їх долати є важливим інструментом для підтримки економічної стабільності та забезпечення довгострокового зростання.

Аналогічною є думка, Хенрі Мінцберга [25], який акцентував увагу на позитивному боці криз, зазначаючи, що вони можуть відігравати важливу роль у стимулюванні інновацій та оновлень в організаціях і економічних структурах. Подібне сприйняття криз відштовхується від уявлення про них як про критичні періоди, що викликають дестабілізацію, але водночас відкривають нові можливості. Саме в умовах кризи часто відбувається переосмислення існуючих підходів, перегляд застарілих практик та пошук нових рішень. У цьому сенсі кризи можуть сприяти прогресу, викликаючи зміни, які в інших умовах могли б не статися. Специфічна динаміка криз, що включає невизначеність, стрес та підвищену конкуренцію, може стимулювати інноваційне мислення та призвести до створення нових стратегій та рішень.

Таким чином, кризові ситуації, незважаючи на свою складність та потенційні ризики, можуть стати каталізаторами позитивних змін. Вони можуть сприяти підвищенню ефективності, гнучкості та конкурентоспроможності організацій, стимулювати інновації та творче мислення, що у свою чергу може сприяти економічному зростанню та розвитку суб'єктів підприємницького сектору.

Крім розглянутих поглядів учених, є інші цікаві та корисні точки зору.

Саймон Кузнець зробив значний внесок у розуміння криз та циклічності в економіці [26]. Його робота, зокрема, привнесла концепцію економічних циклів, яка передбачає регулярне чергування періодів зростання та спаду в економіці. Ключовим елементом цієї теорії є ідея про «цикли Кузнеця» – довгострокові економічні хвилі, які можуть тривати протягом кількох десятиліть.

Відповідно до концепції С. Кузнеця, ці цикли пояснюються низкою макроекономічних чинників, включаючи технологічні зміни, демографічні коливання та зміну економічних структур. Автор зазначав, що такі довгострокові цикли можуть допомогти передбачити і, можливо, запобігти майбутнім кризам. Технологічні інновації при цьому відіграють важливу роль в економічних циклах. Вони можуть спричинити хвилі інвестицій та економічного зростання, але також можуть спричинити

дестабілізацію, коли старі індустрії та навички стають застарілими, а нові ще не досягли повного потенціалу.

Демографічні коливання також є важливими для розуміння «циклів Кузнеця»: зростання населення може стимулювати економічне зростання, збільшуючи попит на товари та послуги, але також може створити додатковий тиск на ресурси та інфраструктуру, що може призвести до економічних криз.

У цьому контексті, концепція економічних циклів С. Кузнеця є цінним інструментом для розуміння та прогнозування кризових явищ в економіці. Вона дозволяє побачити взаємозв'язок між різними чинниками, які впливають на економіку, і дозволяє аналізувати динаміку криз у більш широкому контексті.

У рамках концепції економічних циклів необхідно також обговорити роботу Паула А. Самуельсона, який зробив важливий внесок у розуміння причин та наслідків економічних криз. У своїй теорії він стверджує, що економічні цикли та кризи є невід'ємною частиною ринкової економіки, і їх потрібно вивчати в динаміці, оскільки вони зумовлюють циклічні коливання в економічній активності [27]. П.А. Самуельсон вважав, що для розуміння та прогнозування економічного зростання необхідно вивчати ці циклічні коливання. Він розвивав концепцію мультиплікатора та акселератора, які разом утворюють двигун економічного циклу.

Згідно з цією концепцією, інвестиції в економіку призводять до збільшення загального попиту, що стимулює зростання економіки (мультиплікатор). У свою чергу, зростання економіки стимулює додаткові інвестиції з метою збільшення виробничої потужності, що веде до ще більшого зростання (акселератор). Але при цьому відбувається і зворотний процес зниження інвестицій при уповільненні зростання, що призводить до спаду в економіці, а згодом і до можливої кризи.

П.А. Самуельсон стверджував, що ці циклічні коливання в економічній активності, включно з кризами, є наслідком роботи ринкової економіки, і їх не можна повністю уникнути. Однак правильне розуміння їхнього механізму дозволяє розробити ефективні політики для згладжування цих коливань та мінімізації їхнього негативного впливу на економіку.

Принципово важливим поглядом на причини виникнення та можливості розв'язання криз в економічних системах господарювання є дослідження в галузі економічної політики та розвитку Дені Родріка. У своїх роботах він звертає особливу увагу на роль інститутів та урядового регулювання в економічній стабільності [28].

Д. Родрік стверджує, що стійкі та надійні інститути, включаючи державні органи та законодавчі системи, відіграють ключову роль у забезпеченні стабільності економіки та запобіганні економічним кризам. Вони створюють середовище, в якому економічні агенти можуть функціонувати з прогнозованістю та впевненістю, що їхні права будуть захищені та комерційні угоди будуть дотримані. Д. Родрік також наголошує на ролі урядового регулювання у забезпеченні стабільності. На його думку, дії уряду можуть допомогти згладити економічні коливання і пом'якшити наслідки криз. Це може включати політику в галузі макроекономічної стабілізації, регулювання фінансового сектора, а також заходи соціального захисту, які допомагають захистити найбільш вразливі верстви населення від економічної нестабільності.

Таким чином, ідеї Д. Родріка підкреслюють важливість інститутів та урядового регулювання у подоланні та запобіганні економічним кризам. Це особливо актуально в сучасному світі, де складні економічні взаємозв'язки і глобалізація роблять економіку більш схильними до шоків і криз.

Протилежним думці Д. Родріка у важливості участі інститутів та урядового регулювання у подоланні та запобіганні економічним кризам є думка Фрідріха Августа фон Хайєка, який був прихильником мінімального державного втручання в економіку, запропонував концептуальні ідеї щодо ролі ринкового процесу та конкуренції в економічній стабільності. Ф. Хайєк стверджував, що ринок сам по собі є механізмом, який забезпечує координацію економічної активності та призводить до порядку та стабільності. Це досягається через процес конкуренції, який забезпечує ефективний розподіл ресурсів та стимулює інновації.

Він також наголошував, що втручання держави в економіку може призвести до несподіваних та небажаних наслідків. Ф. Хайєк стверджував, що державне регулювання та інтервенціонізм¹ можуть спотворювати ринкові сигнали, порушувати процес конкуренції та призводити до економічних криз.

На думку Ф. Хайєка, коли держава намагається регулювати економіку чи коригувати ринкові результати, це може призвести до неефективності та дезорієнтації економічного гравця, який покладається на ці ринкові сигнали для свого рішення. Він наполегливо стверджував, що таке регулювання має бути гранично обережним та зваженим, щоб

не порушити динамічність та інноваційний потенціал вільного ринку.

Таким чином, Ф. Хайєк висунув важливу ідею про роль ринкового процесу та конкуренції у запобіганні економічних криз та підтримці стабільності. Це наголошує на важливості збереження ринкових механізмів та мінімізації державного втручання для запобігання кризам. Він аргументував, що централізоване планування та державне регулювання призводять до обмеження свободи та тиранії. Натомість він підтримував спонтанний порядок, який виникає при вільній взаємодії індивідів на ринку [30]. Згідно з Ф. Хайєком, ринок забезпечує механізм для координації дій безлічі індивідів, сприяє розподілу ресурсів та інформації, що є ефективнішим, ніж централізоване планування.

Цікавим у розумінні виникнення кризових явищ є ідеї Вільфредо Парето, який стверджував, що економічні цикли та кризи здебільшого обумовлені змінами у розподілі доходу та багатства у суспільстві [31]. В. Парето запропонував відоме «правило 80/20», де 20% населення має 80% багатства. Відповідно до цієї концепції, нерівність у розподілі доходу може призвести до соціальної нестабільності та економічної кризи, особливо якщо вона переходить певний поріг. Його ідеї, особливо «правило 80/20», можуть бути дуже релевантними для розуміння криз у підприємницькому секторі.

По-перше, нерівний розподіл ресурсів: правило 80/20 може бути проілюстровано у контексті підприємництва тим, що 20% підприємств зазвичай генерують 80% прибутку чи доходів. Це може створити стійке економічне середовище за сприятливих умов, але також може збільшити вразливість до криз, якщо ці «великі гравці» бізнес-простору зіткнуться з труднощами.

По-друге, збільшення соціальної нестабільності: нерівний розподіл багатства та доходів, як стверджував В. Парето, може призвести до соціальної нестабільності, що, у свою чергу, може позначитися на підприємницькій сфері. Економічна нестабільність та соціальна напруга можуть створювати несприятливе середовище для підприємництва, призводячи до криз у цьому секторі.

По-третє, вплив на стратегії підприємств: розуміння «правила 80/20» може допомогти підприємствам розробити ефективніші стратегії. Наприклад, вони можуть посилити фокус на ті 20% продуктів або послуг, які приносять 80% доходу. Тим не менш, це також

¹ Інтервенціонізм в економіці, також відомий як державне регулювання або економічне втручання, відноситься до дій, які держава та її управлінські структури роблять у рамках ринкової або багатокомпонентної соціально орієнтованої економіки, що має елементи як ринкової, так і змішаної економічної системи. Мета такого втручання зазвичай зводиться до регулювання комерційної активності, боротьби з фінансовими злочинами та управління в умовах криз.

може включати ризики, якщо ці ключові галузі бізнесу зазнають негативного впливу внаслідок економічних криз.

Таким чином, ідеї В. Парето можуть надати цінні інсайди для розуміння як структури підприємницького сектору, так і можливих ризиків та стратегій для управління кризами.

Також важливим у контексті розгляду питання кризи та управління кризовими ситуаціями є теорія катастроф, як одна з теоретичних моделей, яка досліджує можливі переходи системи з одного стану в інший. Теорія катастроф заснована на роботі французького математика Рене Тома, який досліджував нелінійні системи та їхню поведінку при зміні параметрів.

Згідно з теорією катастроф, криза може розглядатися як якісна зміна стану системи, коли відбувається різкий стрибок або перехід з одного стійкого стану до іншого. Це може статися внаслідок накопичення напруги або невеликих змін у параметрах системи, які призводять до несподіваних та драматичних змін [32].

Теорія катастроф пропонує класифікацію різних типів катастрофічних переходів, таких як «сідлова точка», «петля», «біфуркація» та інші, які можуть бути застосовні при аналізі кризових явищ у соціально-економічних системах. Вона допомагає зрозуміти, які фактори можуть спричинити кризу, які умови можуть призвести до катастрофічних змін і як система може перейти до нового стану після кризи.

У контексті управління кризою теорія катастроф може бути використана для аналізу та прогнозування можливих сценаріїв розвитку кризи, а також для розробки стратегій подолання кризи та мінімізації її наслідків. Вона допомагає зрозуміти, як система може реагувати на зміни, які критичні точки слід враховувати і яких заходів можна вжити для запобігання катастрофічним переходам або керуванню ними.

Проте слід зазначити, що теорія катастроф є теоретичною моделлю і потребує подальшого дослідження та застосування для конкретних ситуацій кризи. Кожна криза має свої унікальні характеристики та фактори, і тому застосування теорії катастроф має ґрунтуватися на конкретному аналізі умов виникнення та дії кризи.

Продовжуючи дослідження причин та наслідків кризових явищ, необхідно коротко розглянути їхній історичний контекст для розуміння загальних факторів, які можуть пояснити виникнення та розвиток глобальних економічних криз, що сталися у минулому: Велика депресія 1930-х років (The Great Depression), економічна криза 1970-х років,

також відома як нафтова криза (Oil crisis of the 1970s), і, нарешті, Велика (глобальна) фінансова криза 2008–2009 року (The Great Financial Crisis of 2008–09 (GFC)). Ці кризи мають унікальні характеристики, які відображають специфіку їхнього часу, але вони також мають ряд спільних рис, які дозволяють нам виявити ключові тенденції та уроки.

Велика депресія була найсерйознішою та довгостроковою економічною кризою в історії сучасного капіталістичного світу. Вона почалася з краху на фондовому ринку в 1929 році і призвела до масового безробіття, банкрутства компаній та бідності. Причиною кризи, згідно Хаймана Мінські [9], стала надмірна спекуляція та неефективне регулювання фінансових ринків.

Далі була низка фінансових криз, що включала серію регіональних банківських панік у 1930 і 1931 роках, а також серію національних та міжнародних фінансових криз з 1931 по 1933 роки. Велика депресія призвела до значних змін в економічній політиці та регулюванні, включаючи введення закону Гласса-Стіголла в США [33], який розділив комерційні та інвестиційні банки з метою запобігання подібним кризам у майбутньому.

Економічна криза 1970-х років була викликана низкою факторів, включаючи різке підвищення цін на нафту, інфляцію та стагфляцію. Їй передували дві конкретні події, що відбулися на Близькому Сході: війна Судного дня 1973 року та Іранська революція 1979 року. Обидві події призвели до перебоїв у постачанні нафти з регіону, що створило труднощі для країн, які покладалися на експорт ресурсів паливної енергії з регіону. Канада, Австралія, Нова Зеландія, США, Західна Європа та Японія відчували гостру нестачу нафти і, як наслідок, високі ціни.

Названі вище країни сильно постраждали, оскільки вони були промисловими центрами світової економіки, які мали великий попит на експорт дешевої нафти з Близького Сходу [34].

Ця криза призвела до серйозних економічних та політичних змін, включаючи перехід до більш неоліберальної економічної політики у багатьох країнах. Цей період також був свідком зростаючої глобалізації та фінансової інтеграції, що, на думку вчених, підвищило рівень економічної нестабільності.

Велика фінансова криза 2008 року, яка почалася з іпотечної кризи в США, стала найсерйознішою економічною кризою після Великої депресії. Ця криза також підкреслила роль надлишкового прийняття ризиків фінансовими інститутами (банки, інвестиційні фонди та інші фінансові організації,

що виконують ключове завдання у функціонуванні економіки) і недостатнього регулювання у створенні економічної нестабільності. Відповідно, фінансова криза 2008 року призвела до світового економічного спаду і викликала серйозні питання щодо надійності та стійкості глобальної фінансової системи. У відповідь на Велику фінансову кризу 2008–2009 років Європейський Союз здійснив суттєві реформи пруденційної системи, що застосовується до банків, щоб підвищити їхню стійкість і, таким чином, допомогти запобігти повторенню аналогічної кризи. У свою чергу це призвело до перегляду регулятивних механізмів у фінансовій сфері, зокрема, були прийняті нові міжнародні стандарти в галузі банківського регулювання, такі як Базель III. Ці реформи значною мірою ґрунтувалися на міжнародних стандартах, прийнятих з 2010 року Базельським комітетом з банківського нагляду (the Basel Committee on Banking Supervision – BCBS). Тимчасово напружені економічні умови не змінили потреби проведення цієї структурної реформи. Завершення реформи необхідне для вирішення питань, що стоять на порядку денному, і подальшого зміцнення фінансової стійкості інститутів, створених в ЄС, що дозволить їм краще підтримувати економічне зростання і протистояти потенційним майбутнім кризам. Реалізація незавершених елементів реформи Базеля III також потрібна для забезпечення установам необхідної регулятивної визначеності, що завершує десятирічну реформу пруденційної основи. Зрештою, завершення реформи відповідає прихильності ЄС міжнародному співробітництву в галузі регулювання та конкретним діям, які деякі з його партнерів оголосили або вже здійснили для своєчасного і сумлінного проведення реформи [35].

Ці кризи, незважаючи на їх унікальні характеристики, демонструють загальні тенденції. По-перше, як вже зазначалося, вони ілюструють роль надлишкового прийняття ризиків фінансовими інститутами та недостатнього регулювання у створенні економічної нестабільності, наголошуючи на необхідності ефективного та гнучкого фінансового регулювання. По-друге, вони показують, що кризи можуть мати довгострокові наслідки, впливаючи на економічну політику та громадську думку довгий час після того, як вони сталися. Зрештою, вони показують, що кризи можуть бути каталізаторами значних економічних та соціальних змін.

Висновки. Виходячи з цього аналізу, ми можемо виявити кілька важливих аспектів для нашого дослідження дестабілізаційних

процесів в економіці та можливих підходів до формування ефективної системи антикризового управління. Зокрема, нам потрібно враховувати роль фінансових інститутів та регулювання їхньої діяльності в рамках впровадження та розвитку ефективної антикризової політики, важливість забезпечення соціальної справедливості у розподілі багатства, а також циклічну природу економічної активності.

Також вивчаючи погляди різних учених, можна зробити висновок, що питання причин і механізмів виникнення кризових явищ в економіці мають безліч підходів та концепцій. Так, досліджуючи питання походження криз, наголошується, що існує безліч їх гіпотез, які можна звести до основних теорій (моделей): стохастичної, циклічної, теорії кризи надвиробництва та теорії керованості. Основою цих моделей виступають такі фундаментальні процеси, як випадковість, закономірність (циклічність) та вольова причинність [36, с. 108].

Оскільки дестабілізація може породити кризи різного ступеня глибини та тяжкості, особлива увага в економічній літературі приділяється питанням управління та пом'якшення наслідків криз. Загалом підходи до розуміння та управління кризовими явищами в економіці різноманітні та включають широкий спектр поглядів – від тих, хто бачить кризи як неминуче зло, до тих, хто вважає їх можливістю для зростання та інновацій. Різні теорії, такі як теорія економічних циклів П.А. Самуельсона, концепція «виробничої кризи» Н. Чомські та «теорія плоского світу» Т. Фрідмана, надають корисні рамки для розуміння та передбачення кризових явищ. Важливість гнучкого і адаптивного підходу до управління, який здатний адаптуватися до умов, що змінюються, і реагувати на кризи, що виникають, підкреслена в роботах Х. Мінцберга та Дж. Коттера. Роль державного регулювання та інституційного дизайну у запобіганні та вирішенні криз підкреслюється у роботах Д. Родріка, тоді як важливість вільного ринку та конкуренції у забезпеченні економічної стабільності висвітлюється у дослідженнях Ф. Хайека.

Всі ці ідеї разом утворюють комплексний підхід до вивчення кризових явищ в економіці. Кожен із цих підходів підкреслює різні аспекти економічної діяльності, від довгострокових циклів та технологічних змін до ролі державного регулювання та розподілу багатства. Вони виявляють, що немає універсального підходу до запобігання чи вирішення криз. Натомість потрібна гнучка та адаптивна стратегія, яка може враховувати численні фактори та умови. Це може включати

стратегії, засновані на запобіганні, адаптації та подоланні криз, які враховують специфіку сектора, макроекономічні тенденції та соціально-економічні умови.

На закінчення, можна сказати, що кризові явища в економіці є складними та багатофакторними, і для їх розуміння та управління потрібна різноманітність підходів та стратегій, підкреслених у роботах різних учених. Це обґрунтовує важливість міждисциплінарного та інтегративного підходу до вивчення та управління економічними кризами.

Таким чином, ідеї цих вчених є важливими у рамках нашого дослідження кризових явищ та дестабілізаційних процесів в економіці. Вони дозволяють нам сформулювати глибоке та всебічне розуміння причин та наслідків кризових явищ, а також пропонують різні підходи до управління цими явищами, враховуючи специфіку галузі, ринку, національної економіки та глобальної економічної системи, наголошують на важливості прийняття своєчасних та ефективних рішень для запобігання та пом'якшення наслідків криз.

На підставі проведених кризисологічних досліджень, метою яких було виділити: причини виникнення та наслідки кризових ситуацій; існуючі теорії, концепції та наукові

погляди вчених у сферах економіки, політології, соціології, філософії та низки інших галузей наук щодо процесів формування кризових явищ в економічних системах та їх вплив на дестабілізацію економіки та діяльність підприємницького сектору як основного її функціонального елементу *можемо запропонувати до розгляду авторське визначення категорії «кризові явища в економіці»* як динамічний процес, що характеризується періодами інтенсивної економічної нестабільності та невизначеності функціонування підприємницького сектору, під час яких ключові економічні показники значно відхиляються від норми або очікуваного рівня результативності господарської діяльності під впливом внутрішніх і зовнішніх чинників формування бізнес-простору, ініціюючи тим самим еволюцію та прогрес в економіці, що стимулює учасників ринкових відносин до адаптації та пошуку нових стратегій для виходу на інноваційні шляхи розвитку в сучасній екосистемі.

Таким чином, розуміння природи кризових явищ в економіці та аналіз цих явищ є важливим інструментом для підтримки економічної стабільності та забезпечення довгострокового зростання, ключовим фактором у формуванні ефективної системи антикризового управління.

Бібліографічний список:

1. Антикризова політика в реальному секторі економіки України: пріоритетні напрями і завдання : аналіт. доп. / [Собкевич О.В., Шевченко А.В., Русан В.М. та ін.] ; за наук. ред. Я.А. Жаліла. Київ : НІСД, 2022. 72 с. URL: https://niss.gov.ua/sites/default/files/2022-07/antikriz-realsektor-doklad-2022-pogodzheno_07.pdf
2. Кейнс, Джон Мейнард. Общая теория занятости, процента и денег. 1936. URL: <https://socioline.ru/files/5/316/keyns.pdf>
3. Shiller, Robert. Irrational Exuberance. Princeton University Press, Princeton, New Jersey, 2000. URL: <http://www.library.fa.ru/files/Shiller2.pdf>
4. Krugman, Paul. The Return of Depression Economics and the Crisis of 2008. New York: W.W. Norton, 2009. URL: https://www.academia.edu/8782383/Krugman_Paul_-_The_Return_of_Depression_Econom
5. Мазнев Г.Є., Заїка С.О., Грідін О.В. Антикризове управління як сфера бізнес-адміністрування. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія : Міжнародні економічні відносини та світове господарство*. 2016. Вип. 10 (част. 2). С. 13–16.
6. Sen, A. Development as freedom. Oxford: Oxford University Press. Introduction, 1999. URL: <http://www.c31.uni-oldenburg.de/cde/OMDE625/Sen/Sen-intro.pdf>
7. Кризисы и прогнозы в свете теории длинных волн / Под ред. Л.Е. Гринина, А.В. Коротаева, Р. С. Гринберга. Москва : Моск. ред. изд-ва «Учитель», 2016. 368 с. URL: https://www.researchgate.net/profile/A-Korotayev/publication/312590664_Krizisy_i_prognozy_v_svete_teorii_dlennyh_voln/links/58848271a6fdcc6b7914a4fb/Krizisy-i-prognozy-v-svete-teorii-dlennyh-voln.pdf
8. Kondratieff, N. Die langen Wellen der Konjunktur. 1926. URL: https://www.researchgate.net/publication/227384837_Die_langen_Wellen_der_Konjunktur
9. Minsky, H.P. Stabilizing an Unstable Economy. New Haven : Yale University Press, 1986. URL: <http://digamo.free.fr/minsky86.pdf>
10. Мински Х. Стабилизируя нестабильную экономику / пер. с англ. Ю. Каптуревского; под науч. ред. И. Розманского. М.; СПб.: Изд-во Института Гайдара; Факультет свободных искусств и наук СПбГУ, 2017.
11. Bernanke, Ben S. Essays on the Great Depression. URL: <https://press.princeton.edu/books/paperback/9780691118208/essays-on-the-great-depression>
12. Sachs, Jeffrey D. The End of Poverty: Economic Possibilities for Our Time. New York. / пер. с англ. Н. Эдельмана. Москва : Изд. Института Гайдара, 2005. 424 с.

13. Reinhart, C.M., Rogoff, K.S. *This Time is Different: Eight Centuries of Financial Folly*. Princeton University Press. 2009. URL: <https://press.princeton.edu/books/paperback/9780691152646/this-time-is-different>
14. Keynes, J.M. *The General Theory of Employment, Interest and Money*. London : Macmillan, 1936. URL: <https://link.springer.com/book/10.1007/978-3-319-70344-2>
15. Rodrik, D. *The New Development Economics: We Shall Experiment, but How Shall We Learn?* Harvard Kennedy School. 2008. URL: <https://drodrik.scholar.harvard.edu/files/dani-rodrik/files/new-development-economics.pdf>
16. Tripathi, P., *Principles Of Management*, Tata McGraw-Hill Education, 2008. URL: <https://www.gestudy.byu.edu/Book/publication/tripathi-and-reddy-principles-of-management.pdf>
17. Peter Drucker. *Management*. Routledge. 1999. URL: <https://www.taylorfrancis.com/books/mono/10.4324/9780080939063/management-peter-drucker>
18. Mintzberg, H. *The Rise and Fall of Strategic Planning*. New York : Free Press, 1994. URL: <https://hbr.org/1994/01/the-fall-and-rise-of-strategic-planning>
19. Kotter, J.P. *Leading Change*. Boston : Harvard Business School Press, 1996. URL: <https://www.hbs.edu/faculty/Pages/item.aspx?num=137>
20. Kuhn, T.S. *The Structure of Scientific Revolutions*. Chicago : University of Chicago Press, 1962. URL: <https://www.lri.fr/~mbl/Stanford/CS477/papers/Kuhn-SSR-2ndEd.pdf>
21. Chomsky, N. *Profit Over People: Neoliberalism and Global Order*. New York : Seven Stories Press, 1999. URL: <http://goodtimesweb.org/analysis/2015/Noam-Chomsky-1999-Profit-Over-People.pdf>
22. Friedman, T.L. *The World Is Flat: A Brief History of the Twenty-first Century*. New York : Farrar, Straus and Giroux, 2005. URL: https://corescholar.libraries.wright.edu/dlpp_all/107/
23. Marx, K. *Das Kapital: Kritik der politischen Ökonomie*. Hamburg : Verlag von Otto Meissner, 1867. URL: <https://oll.libertyfund.org/page/marx-k1-1867>
24. Schumpeter, J.A. *Capitalism, Socialism, and Democracy*. New York : Harper & Brothers, 1942. URL: <https://periferiaactiva.files.wordpress.com/2015/08/joseph-schumpeter-capitalism-socialism-and-democracy-2006.pdf>
25. Mintzberg, H. *The Rise and Fall of Strategic Planning*. New York : Free Press, 1994. URL: <https://hbr.org/1994/01/the-fall-and-rise-of-strategic-planning>
26. Kuznets, S. *Economic Growth and Income Inequality*. *The American Economic Review*. 1955. 45(1). P. 1–28. URL: <https://assets.aeaweb.org/asset-server/files/9438.pdf>
27. Samuelson, P.A. *Interactions between the multiplier analysis and the principle of acceleration*. *Review of Economics and Statistics*. 1939. 21(2). P. 75–78. URL: <https://www.jstor.org/stable/1927758>
28. Rodrik, D. *Institutions for High-Quality Growth: What They Are and How to Acquire Them*. *Studies in Comparative International Development*. 1999. 35(3). P. 3–31. URL: https://drodrik.scholar.harvard.edu/sites/scholar.harvard.edu/files/dani-rodrik/files/rodrik_-_institutions_for_high_quality_growth.pdf
29. Hayek, F.A. *The Pure Theory of Capital*. The Ludwig von Mises Institute Auburn, Alabama. 2009. URL: https://cdn.mises.org/Pure%20Theory%20of%20Capital_4.pdf
30. Hayek, F.A. *The Road to Serfdom*. 1944. URL: https://ctheory.sitehost.iu.edu/img/Hayek_The_Road_to_Serfdom.pdf
31. Pareto, V. *Cours d'économie politique: professé à l'Université de Lausanne*. 1896–97. URL: <https://books.google.bg/books?id=fd1MAQAAMAAJ&printsec=frontcover&hl=bg#v=onepage&q&f=false>
32. Terence A. Oliva, Alvin C. Burns *Catastrophe Theory As a Model For Describing Consumer Behavior*. in *NA – Advances in Consumer Research Volume 05*, eds. Kent Hunt, Ann Abor, MI : Association for Consumer Research, 1978. P. 273–276. URL: <https://www.acrwebsite.org/volumes/9434/volumes/v05/NA-05>
33. *Banking Act of 1933 (Glass-Steagall)*. 1933. URL: <https://www.federalreservehistory.org/essays/glass-steagall-act>
34. *Oil crisis of the 1970s*. URL: https://energyeducation.ca/encyclopedia/Oil_crisis_of_the_1970s#:~:text=The%20oil%20crisis%20of%20the,energy%20exports%20from%20the%20region
35. *Regulation (EU) No. 575/2013 as regards requirements for credit risk, credit valuation adjustment risk, operational risk, market risk and the output floor*. URL: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/HTML/?uri=CELEX:52021PC0664>
36. Висоцька М.П. Дослідження антикризових підходів управління макроекономікою. *Стратегія розвитку України*. 2018. № 1. С. 107–111.

References:

1. Antykryzova polityka v real'nomu sektori ekonomiky Ukrainy: priorytetni napryamy i zavdannya: analit. dop. (2022) / [Sobkevych O. V., Shevchenko A. V., Rusan V. M. ta in.]; za nauk. red. Ya.A. Zhalila. Kyiv: NISD, 72 p. Available at: https://niss.gov.ua/sites/default/files/2022-07/antikriz-realsektor-doklad-2022-pogodzheno_07.pdf
2. Kejn's, Dzhon Mejnard (1936). *Obshhaja teoriya zanjatosti, procenta i deneg*. Available at: <https://socioline.ru/files/5/316/keyns.pdf>

3. Shiller, Robert (2000). *Irrational Exuberance*. Princeton University Press, Princeton, New Jersey. Available at: <http://www.library.fa.ru/files/Shiller2.pdf>
4. Krugman, Paul. (2009). *The Return of Depression Economics and the Crisis of 2008*. New York: W. W. Norton. Available at: https://www.academia.edu/8782383/Krugman_Paul_-_The_Return_of_Depression_Econom
5. Maznyev H.Ye., Zayika S.O., Hridin O.V. (2016). Antykrizove upravlinnya yak sfera biznes-administruvannya. *Naukovyy visnyk Uzhhorods'koho natsional'noho universytetu. Seriya: Mizhnarodni ekonomichni vidnosyny ta svitove hospodarstvo*, vol. 10 (chast. 2), pp. 13–16.
6. Sen, A. (1999). *Development as freedom*. Oxford: Oxford University Press. Introduction. Available at: <http://www.c3l.uni-oldenburg.de/cde/OMDE625/Sen/Sen-intro.pdf>
7. Krizisy i prognozy v svete teorii dlennyh voln (2016) / Pod red. L.E. Grinina, A.V. Korotayeva, R.S. Grinberga. Moscow: Mosk. red. izd-va "Uchitel", 368 p. Available at: https://www.researchgate.net/profile/A-Korotayev/publication/312590664_Krizisy_i_prognozy_v_sвете_теории_длинных_волн/links/58848271a6fdcc6b7914a4fb/Krizisy-i-prognozy-v-svete-teorii-dlennyh-voln.pdf
8. Kondratieff, N. (1926). *Die langen Wellen der Konjunktur*. Available at: https://www.researchgate.net/publication/227384837_Die_langen_Wellen_der_Konjunktur
9. Minsky, H.P. (1986). *Stabilizing an Unstable Economy*. New Haven: Yale University Press. Available at: <http://digamo.free.fr/minsky86.pdf>
10. Minski, H. (2017). *Stabilizirujaja nestabil'nuju jekonomiku* / per. s angl. Ju. Kapturevskogo; pod nauch. red. I. Rozmainskogo. M.; SPb.: Izd-vo Instituta Gajdara; Fakul'tet svobodnyh iskusstv i nauk SPbGU.
11. Bernanke, Ben S. *Essays on the Great Depression*. Available at: <https://press.princeton.edu/books/paperback/9780691118208/essays-on-the-great-depression>
12. Sachs, Jeffrey D. (2005). *The End of Poverty: Economic Possibilities for Our Time*. New York. / per. s angl. N. Jedel'mana. Moscow: Izd. Instituta Gajdara, 424 p.
13. Reinhart, C.M., & Rogoff, K.S. (2009). *This Time is Different: Eight Centuries of Financial Folly*. Princeton University Press. Available at: <https://press.princeton.edu/books/paperback/9780691152646/this-time-is-different>
14. Keynes, J.M. (1936). *The General Theory of Employment, Interest and Money*. London: Macmillan. Available at: <https://link.springer.com/book/10.1007/978-3-319-70344-2>
15. Rodrik, D. (2008). *The New Development Economics: We Shall Experiment, but How Shall We Learn?* Harvard Kennedy School. Available at: <https://drodrik.scholar.harvard.edu/files/dani-rodrik/files/new-development-economics.pdf>
16. Tripathi, P. (2008). *Principles Of Management*, Tata McGraw-Hill Education. Available at: <https://www.gestudy.byu.edu/Book/publication/tripathi-and-reddy-principles-of-management.pdf>
17. Peter Drucker (1999). *Management*, Routledge. Available at: <https://www.taylorfrancis.com/books/mono/10.4324/9780080939063/management-peter-drucker>
18. Mintzberg, H. (1994). *The Rise and Fall of Strategic Planning*. New York: Free Press. Available at: <https://hbr.org/1994/01/the-fall-and-rise-of-strategic-planning>
19. Kotter, J.P. (1996). *Leading Change*. Boston: Harvard Business School Press. Available at: <https://www.hbs.edu/faculty/Pages/item.aspx?num=137>
20. Kuhn, T.S. (1962). *The Structure of Scientific Revolutions*. Chicago: University of Chicago Press. Available at: <https://www.lri.fr/~mbl/Stanford/CS477/papers/Kuhn-SSR-2ndEd.pdf>
21. Chomsky, N. (1999). *Profit Over People: Neoliberalism and Global Order*. New York: Seven Stories Press. Available at: <http://goodtimesweb.org/analysis/2015/Noam-Chomsky-1999-Profit-Over-People.pdf>
22. Friedman, T.L. (2005). *The World Is Flat: A Brief History of the Twenty-first Century*. New York: Farrar, Straus and Giroux. Available at: https://corescholar.libraries.wright.edu/dlpp_all/107/
23. Marx, K. (1867). *Das Kapital: Kritik der politischen Ökonomie*. Hamburg: Verlag von Otto Meissner. Available at: <https://oll.libertyfund.org/page/marx-k1-1867>
24. Schumpeter, J.A. (1942). *Capitalism, Socialism, and Democracy*. New York: Harper & Brothers. Available at: <https://periferiaactiva.files.wordpress.com/2015/08/joseph-schumpeter-capitalism-socialism-and-democracy-2006.pdf>
25. Mintzberg, H. (1994). *The Rise and Fall of Strategic Planning*. New York: Free Press. Available at: <https://hbr.org/1994/01/the-fall-and-rise-of-strategic-planning>
26. Kuznets, S. (1955). *Economic Growth and Income Inequality*. *The American Economic Review*, 45(1), 1–28. Available at: <https://assets.aeaweb.org/asset-server/files/9438.pdf>
27. Samuelson, P.A. (1939). *Interactions between the multiplier analysis and the principle of acceleration*. *Review of Economics and Statistics*, 21(2), 75–78. Available at: <https://www.jstor.org/stable/1927758>
28. Rodrik, D. (1999). *Institutions for High-Quality Growth: What They Are and How to Acquire Them*. *Studies in Comparative International Development*, 35(3), 3–31. Available at: https://drodrik.scholar.harvard.edu/sites/scholar.harvard.edu/files/dani-rodrik/files/rodrik_-_institutions_for_high_quality_growth.pdf
29. Hayek, F.A. (2009). *The Pure Theory of Capital*. The Ludwig von Mises Institute Auburn, Alabama. Available at: https://cdn.mises.org/Pure%20Theory%20of%20Capital_4.pdf
30. Hayek, F.A. (1944). *The Road to Serfdom*. Available at: https://ctheory.sitehost.iu.edu/img/Hayek_The_Road_to_Serfdom.pdf

31. Pareto, V. (1896–97). *Cours d'économie politique: professé à l'Université de Lausanne*. Available at: <https://books.google.bg/books?id=fd1MAQAAMAAJ&printsec=frontcover&hl=bg#v=onepage&q&f=false>
32. Terence A. Oliva, Alvin C. Burns (1978). *Catastrophe Theory As a Model For Describing Consumer Behavior*. in *NA – Advances in Consumer Research Volume 05*, eds. Kent Hunt, Ann Arbor, MI: Association for Consumer Research, pp. 273–276. Available at: <https://www.acrwebsite.org/volumes/9434/volumes/v05/NA-05>
33. *Banking Act of 1933 (Glass-Steagall) (1933)*. Available at: <https://www.federalreservehistory.org/essays/glass-steagall-act>
34. *Oil crisis of the 1970s*. Available at: https://energyeducation.ca/encyclopedia/Oil_crisis_of_the_1970s#:~:text=The%20oil%20crisis%20of%20the,energy%20exports%20from%20the%20region
35. *Regulation (EU) No 575/2013 as regards requirements for credit risk, credit valuation adjustment risk, operational risk, market risk and the output floor*. Available at: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/HTML/?uri=CELEX:52021PC0664>
36. Vysots'ka M.P. (2018). *Doslidzhennya antykryzovykh pidkhodiv upravlinnya makroekonomikoyu. Stratehiya rozvytku Ukrainy*, no. 1, pp. 107–111.

Стаття надійшла до редакції 09.06.2023

Grazyna Kacicka

Candidate of Political Sciences,
Scientific and Pedagogical Worker
High School of the Social and Economic (Przeworsk, Poland)
ORCID: <https://orcid.org/0009-0000-1091-4509>

Yevhen Namliiev

Candidate of Economic Sciences, Associate Professor, Head
"Agency of Certification and Accreditation 'Standard-Expert' LLC
ORCID: <https://orcid.org/0009-0008-3813-9717>

CRISIS PHENOMENA AS THE BASIS FOR THE EMERGENCE OF DESTABILIZING PROCESSES IN THE ECONOMY: THE RELEVANCE OF THEORIES AND DEVELOPMENT OF CRISISOLOGY RESEARCH

The article examines crisis phenomena and their impact on the economy through destabilization processes occurring in the socio-economic system at various levels of its hierarchy (macro-, meso- or micro-levels) and which can have a serious negative impact on the economic activity of its main element – the entrepreneurial sector, which is largely caused by the insufficient use of effective crisis management instruments. The genesis of the concept of "crisis" and its socio-economic essence are considered, insufficient understanding of which limits the effectiveness of crisis management, which can become the basis for the formation of a sustainable and adaptive socio-economic system. The need to analyze the theories of crisis phenomena and the development of crisisology research (crisisology) is determined in order to substantiate the relevance and importance of their application to maintain economic stability and prevent its fluctuations in the event of a crisis, as well as to develop a methodology for the formation of an effective crisis management system as the main element of the strategy for confronting crises and preventing them. The importance of conducting scientific research on crisis within the framework of economic processes that define the current state of the world economy and its development trends is substantiated. Based on the scientific views of scholars, the main approaches and concepts in the historical aspect of determining the causes, conditions, and consequences of economic crises, the application of possible anti-crisis measures for their regulation are analyzed. Characteristics and general trends of crisis phenomena formation in economic systems are highlighted based on specific examples of global economic crises unfolding. The author's definition of the category "crisis phenomena in the economy" is provided. It is proved that understanding the nature of crisis phenomena in the economy and analyzing these phenomena is an important instrument for maintaining economic stability and ensuring long-term growth, a key factor in the formation of an effective crisis management system.

Keywords: market economy, economic system, entrepreneurial sector, crisis phenomena, crisis, destabilization of economy, crisisology research, development, regulation, crisis management.